

S:t Johannes' kyrka vid Österlånggatan.

Före år 1334 torde johanniterna ej ha ägt fastighet i Stockholm. Den 25 nov. d. å. skänkte konung Magnus Eriksson till johanniterklostret i Eskilstuna en tomt på Helgeandsholmen, som bebyggdes och tillhörde klostret ända till den 15 nov. 1490, då herr Hakon, conventualis broder av Eskilstuna kloster, upplät hela egendomen till Stockholms stad med samtycke av herr Stan Sture och riksrådet. Fastigheten beskrives som bestående av både sten- och trähus, jämte tillhörande tomt; läget var väster om den helige andes sjukstuga och hart innan yttersta stadsporten. Anledningen till att ordensbröderna avträdde gården torde ha varit hänsyn till försvaret, ty det säges, att byggningen var uppförd till förfång för staden. Redan två år tidigare hade ^{manifesterade} rätten föreskrivit, att den lönnport, som fanns på norra sidan (således i stadsmuren), skulle muras igen oförtövat.

Som ersättning för egendomen på Helgeandsholmen erhöll S:t Johannes Baptiste orden av Stockholms stad ett stenhus med en bar (obebyggd) örtagårdstomt nedanför stenhuset västan mur i Biskop Birgers gränd, 3:e gränden söderut från nuv. Tyska Brinken.

Utom fastigheten på Helgeandsholmen ägde Eskilstunaklostret tomter på Nerremalm, omtalade 1447, 1480, 1495, 1503 o. s. v., en källare med bod och hus uppe på sunnan slottet näst kålgården nedanför gatan, omtalad 1489. Ett hus i S:t Nikolai port hade Olof Mickelssöns änka lämnat som ingift för sig, vilket erkändes av Eskilstuna klostres prior, herr Hans, den 9 oktober 1512 och den 28 maj 1516. En S:t Johannes' gård i Herr Bengt Smälännings gränd västan till omnämnes 1517. Jens Larensöns hustru, hustru Margit, testamenterade bl. a. en del av fast egendom till S:te Johannes, vilket erkändes av hennes broder 1519 20/6.

En tomt på Södermalm, som hustru Cecilia Sixtusdotter fått tillbaka och hennes moder förut givit till S:t Johannes' kyrka, upplät den förra 1527 27/2 för 10 mark till Hans Ericsson o. s. v.

I vilket förhållande Johannesbröderna i Stockholm stodo till dem i Eskilstuna, framgår visserligen ej närmare av urkunderna, men att de

förre ej fingo göra upp viktigare egendomsaffärer utan bekräftelse av moderklostret, torde få anses säkert. Så bestyrkes t.ex. den 5 juni 1516 bytet med Stockholms stad år 1490 av herr Hans Canuti, prior i Eskilstuna, och två ordensbröder samt herr Larens Erici, provisor för samma orden i S:t Johannes' kyrka i Stockholm, och två hans ordensbröder. Här få vi också litet närmare kännedom om, vad klostret avträdde: en våning på Helgeandsholmen, en källare och någon byggnad med grund och våning, som var lång från Helgeandshusgatan och västerut $50\frac{1}{2}$ aln, från stadsporten och söderut 30 alnar.

Den tillträdde fastigheten i Jon Bengtssons gränd låg näst nedanför Anders Ruds (Raas?) hus och var i längd västerut $58\frac{1}{4}$ aln; vidare en hybyggd bod och ett bryggarehus nederst på norra sidan, $19\frac{1}{2}$ aln.

Angående egendomen i Biskop Birgers gränd kunna följande urkundsutdrag vara förtjänta av att här återges.

Den 1 juni 1506 upplät Roleff Bagge till rådmannen Jon Bengtsson en bod och ett stenhus västan mur i Biskop Birgers gränd, som stod på S:t Johannes' vatten. Tomten hade blivit såld för 70 mark med villkor, att Roleff skulle svara för tomtörena intill den 1 juni 1506 och att därefter köparen skulle betala sådana till bröderna i Eskilstuna. Den 27 aug. 1511 omtalas ett stall på södra sidan straxt västan nedanför den stora, gamla muren i "samknytt" näst nedanför Johan Bengtssons stall, som står på S:te Johannes, i Eskilstuna tomt, varför S:te Johannesbröderna skulle ha tomtörena. - Mäster Olof omtalar i tänkeboken för 1526 $18/8$, huru herr Hans Rekbo, skrivare på slottet, då upplät till Anders Rats barn en tomt nedanför Anders Rats hus, vilken sträckte sig mellan de båda gränderna och i längd var $29\frac{3}{4}$ aln. Tomten hade förut tillhört Eskilstuna kloster, som givit herr Hans köpbrev på densamma. - Den 5 nov. samma år upplät herr Hans Rekbo, denna gång å Eskilstunaklostrets vägnar, en tomt till Brandt Gotschalksson. Läget var på södra sidan av Joan Bengtssons gränd, mellan stadens tomt och herr Hans' tomt, vilken anders rats barn köpte. Längden uppges till 30 alnar, bredden till 14.

Huruvida klosterkyrka funnits på Helgeandsholmen eller i Jon Bengtssons gränd, har ej varit möjligt att avgöra. Tomternas litenhet

gör det åtminstone ej sannolikt.

För de första åren på 1500-talet är Stockholms stads tänkeboksanska ofullständig. Så saknas åren 1501-03 alldeles, något kan dock erhållas ur skotteboken. År 1503 omtalas i denna Mickel i Sankte Johannis gränd, vilket visar, att S:t Johannis kyrka redan då hade blivit byggd. I tänkeboken förekommer 1504 6/5 Allmosans hus vid Nya kyrkan och i skotteboken för 1505 och de följande åren finner man namnet Nykyrkan just, där husägarna i S:t Johannes' gränd uppträda. Man kan således säkert påstå, att johanniternas kyrka fanns till åtminstone år 1503, S:t Johannes' nya kyrka här i staden omtalas i tänkeboken den 4 nov. 1504.

Under de följande decennierna förekommer kyrkan litet emellan i urkunderna. Den 24 sept. 1511 tillstod väpnaren Joan Jensson som ombud för Stig Hansson (fader till den från Gustav Vasas äventyr i Dalarna bekanta Barbro Stigsdotter och måhända son till den rike borgaren i Stockholm Hans Kremer Tegeder) ett skifte av hus liggande mot Svartbrödraklostret på västra handen i hörnet, där man går ned för brinken till S:te Johannes' kyrka. Joan Jensson, vilken samtidigt var fogde i Dalarna och rådmän i Stockholm, har sitt namn på intimare sätt förbundet med johanniternas kyrka. Den 4 april 1513 gjorde han med samtycke av Anstrun, Anna Olofsdotter, ett "kontrakt" till förmån för denna kyrka, som då representerades av herr Hans Camuti, conventualis prior i S:t Johannes Baptiste kloster i Eskilstuna, och herr Larens Erici, provisor för samma orden i S:t Johannes, kyrka i Stockholm. Donationen, som är nedskriven på innersidorna till pärmen av tänkeboken för åren 1514-16 och avsåg upprättandet av en evig ränta till själaåminnelse för deras anförvanter, bestod i ett bagarehus tvärs över Joan Jenssons stora stenhus, som han då besatt, räntade 18 mark; vidare en källare litet "aaff sydes wedh", räntade 4 m., som brevutfärdaren förklarade sig villig utgiva, så länge han och hans hustru levde; vidare två stenbodar under förut omnämnda stenhus, näst norr om gatuboden, räntade vardera 4 m.; vidare 20 m. inköpt ränta enl. särskilt brev; vidare ett jordagods på Lofön, Edby, räntade 7 pund korn och 12 öre penningar årligen (vilket gods var fritt och gott frälse sedan "hedhen

höss" samt Karl guldsmed i Stockholm haft förpantat till sig och Joan Jensson köpt och löst tillbaka med bördemännens samtycke för 120 mark, en sked om 4 lod och en ring om 4 mark). Mässorna skulle hållas "gwdi til loff, jomffr Marie, Ste Johann baptista och alle gode chrisne siela, oss och begges wore fframfarne och efterkommande liffwande och döda".... etc. De skulle sjungas och läsas dagligen och "tymeliga" straxt om morgonen, kl. 5 nämligen: på söndagen en sjungen mässa om den helga trefaldighet, på måndagen en läst mässa om 10000 riddare, på tisdagen en läst mässa om S:t Johannes baptiste; på onsdagen en läst mässa om alla kristna själar; på torsdagen en läst mässa om Guds helga lekamen; på fredagen en läst mässa om de helga femwunder; på lördagen en sjungen mässa om jungfru Marie bedrövelse med kollekt om S.ta Anna. Mässorna skulle hållas vid ett särskilt rum och altare, som Jon Jensson och hans hustru med samtycke av priorn och prävisorn stiftat och funderat i samma S:t Johannes kyrka i Stockholms främst i kyrkan i hörnet på norra sidan⁺), till vilket altare donatorerna låtit göra kalk, disk och messorde m.m., däribland "ith clenodium, som är jomffro Marie beläthe, om otthe (8) lödiga mark Silff hulket meth tilbörlich heder och wördning sywngande inberes skall meth karlkin och sättias wppa altaridh swa lenge the sogne mess holler om sondagen ok lögerdaghen och teslikes alla worfrudaga swa offta the ffalla om aarit scole förscrefne mess siwng högtideliga aff daghen och högtidna a hwarie dag i weke worfrvdaga falla kunne ok effter messorne beras göma medh wordning ad sacrarium ighen siungande Item ther medh tw wi-gilier swngna i hwarie weka ith hwar sondax affton medh tre lexe och met amen hwar ffredax affton swngt medh tre lexe Och om alle nighe (9) veckna ffesto om hwar söndag och hwar fredagh songt meth nijgie (9) lexe Item än hwar sondag effter högmesson ith discubuit⁺⁺)

⁺) Då högaltaret väl låg i öster, skulle Jon Jenssons alltså ha befunnit sig i nordöstra hörnet.

⁺⁺) "Lade sig till bords", " gick till sängs", etc. var första ordet av något stycke (Hildebrand, Sveriges Medeltid III.778).

medh beläthenas och sacramentins trenne omwendelsse som är tha som
sywng O thu, melchisedech. Item hwar lögerdax affton ith salue
medh liwas blostackar och all wördning som ther til bör til ewig tidh"
o.s.v.

Då Gustav Vasa år 1527 uttog en del silvercjaser från landets o-
lika kyrkor, fick han från S:t Johannes' i Stockholm ett par silver
kärl, vägrande tillsammans 31 mark 1 lod. Kyrkan tycks således ha bli-
vit ihågkommen även av andra donatorer, ehuru jag ej kommit att påträff-
a något därom i tänkeboken, vilken dock är defekt (de första åren
på 1520-talet saknas). (464. 264)

Nedanföör kyrkan befann sig en öde tomt, angående vilken rätten
den 10 oktober 1513 beslöt, att S:t Johannes' bröder intet hade med
densamma att skaffa. Det förut omtalade huset, som tillhörde Allmosan,
måste således ha legat närmast norr om kyrkan.

Den 14 aug. 1514 invigde biskop Otto Svinhuvud[†]) i Västerås S:t
Johannis kyrka i Stockholm. Vid denna utomordentliga högtid närvoro
unge herr Sten Sture, den förut omtalande donatorn Jon Jensson, borg-
mästarne m.fl. gode män och ärliga fruor, jomfruor och dannekvinnor,
"hollde på förne kyrka gudi till loff, jomfrumarie, ste johanne bap-
tiste och all gudz helgon, Alle goda cristne sieler Till Ro och nader,
allom fatige syndare Till hugnad gladi och syalighet. Amen".

Att till kyrkan även hört kyrkogård, synes av att tänkeboken med-
delar, det konungen 1529 16/8 upplät till Raume Jöns S:ti Johannis
kyrkogård, som var 16 alnar i bredd och 28 $\frac{3}{4}$ i längd.

I tänkeboken för 1570 20/8 är antecknat, huru då inför rätten
visades ett i Linköping av konung Erik utfärdat brev av 1562 5/12 på
den bara tomt, där fordon S:t Johannis kyrka stod. Tomtens längd ut-
med S:t Johannis gränd var $73\frac{1}{2}$ aln, bredd utmed Österlånggatan 25 alnar
och låga mycket på östra sidan. Brevet var ställt till sekreteraren
mäster Martin Olai Helsing och bekräftades 1570 23/7 av kon. Johan III
till förmån för änkan h. Anna, Blasii Olssons dotter. Ytterligare be-
styrkande med samma mått gjordes 1584 8/2. Denna dag uppges, att fram-
lidne borgm. Blasius Olsson, hans hustru Barbro samt deras måg, Arnol-

†) Broder till Jon Jenssons hustru.

dus Grothusen, och begges son, Nils Blasiusson, till konungens troman och kamrerare Per Håkansson sålt den översta tomten vid Österlånggatan på norra sidan, som i längd från övre gatan och in till h. Annas, skeppare Olofs änkas, korsverkshus var 31 alnar och i bredd mellan borgmästare Olof Gregerssons stenhus och S:t Johannes' gränd 24 alnar; priset 280 daler.

Att S:t Johannes kyrka befann sig i det norra hörnet av Österlånggatan och S:t Johannes' gränd, torde således få anses påvisat. Däremot har det ej lyckats mig att avgöra, om kyrkogården låg nedanför den stora tomten på $73 \frac{1}{2}$ alns längd eller var inräknad i denna. Kyrkogården omtalas - utom som förut nämnts 1529 - även 1545 $23/3$, då Jogan Jogensson till Raumo Jönssse för 100 mark upplät en träbåd med tomt i Raumo Jönssses gränd mellan S:t Joannis kyrkogård och Henning Geres tomt.

Om de präster, som tjänstgjort vid S:t Joannis kyrka, vet man litet eller intet. Den förste kände kaplanen är herr Hans, vilken 1504 $4/11$ var närvarande vid ett sammanträde.

Den 4 april 1513 och den 28 maj 1516 nämnes herr Laurens Erici som prävisor i S:t Johannes' kyrka i Stockholm. En Laurens Erici Upsaliensis inskrevs sommaren 1498 som student vid Leipzigs universitet och avlade där baccalariusexamen 1500 $14/9$; på grund av namnens vanlighet är identiteten med ovannämnde präst oviss.

År 1519 intogs i Helga Lekanens gille i Stockholm herr Bartholomeus Micael i S:t Joannis kyrka och år 1521 herr Johannes av Nykyrkan. År 1522 finne vi där herr Anders Månsson av Nykyrkan, och efter honom står dominus Bartollus Prior ibid. ("dedit fidem pro pecuniis" vid inträdet). - En Anders looch(?) (eller Looth?, lektor ? etc.) i S:t Johannes' orden tycks ha kommit in i gillet år 1518. - Herr Jogan i S:te Joannis kyrka bjöd 1525 $29/5$ upp en tomt 1:0. - Då Gustav Vasa år 1527 mottog silvret, var herr Lars kyrkoherde. Från Peder Svarts krönika är bekant, huru Melchior buntmakare och andra hans medsällar predikade här ur S:t Joannis uppenbarelsebok utan att låta sig hindra av de rätta predikanterna, mäster Olof (Petri) och mäster Michel (Langenbeyn).

Som klockare nämnes Paval 1521 och 1522.

Två medeltida sjukhus i Stockholm.

I sitt arbete Den kristna kärleksverksamheten i Sverige under medeltiden, Strängnäs 1893, redogör Wilhelm Hedqvist även något för sjukhusen i Stockholm. Han påpekar, att under medeltiden funnos ett hospital för spetälska, som dock tidigt upphävdes, ett helgeandshus, ett S:t Görans hospital, också avsett för spetälska, en själagård samt ett dårhus. Vad det sistnämnda beträffar, citerar han ur skotteboken för 1502, huru då upptagas "för dårhuset utgivna 4 mark och 4 penningar". I själva verket omtalas redan 1440 9/7 i stadens räkenskapsbok, huru staden då betalade 1/2 mark till "litla Magnus oc the bygda op daara kistona".

I en supplik till påven av 1492 17/11 sägas Sten Sture och hans hustru Ingeborg, antända av ett brinnande nit grundat och uppbyggt eller låtit grunda och uppbygga ett hospital under s:a Elisabeths namn inom murarna av staden Stockholm, Uppsala ärkesstift, jämte ett kapell att vårdas av två kapellaner därstädes och skänkt åtskilliga medel som gåva till dess hospitium med bibehållande av rätten att utse lämpliga förvaltare o.s.v., vilket då beviljas av påven, Alexander VI. Detta är första och sista gången, som jag påträffat hospital och kapell med detta namn.

Sjukstugor funnos nog eljest utom de av Hedqvist omtalade. Så förekommer i Helga Lekama gilles räkenskaper för 1518 sjukstugan vid Gråmunkebron och likaså sjukstugan vid Köttboden, 1522 nämnes sjukstugan vid Munkbron. I mäster Olofs tänkebok för 1529 3/7 är antecknat, huru Hans Garps hustru, h. Elin, då sålde till Peder hopare en trögård med grund för 40 mark, belägen i Våmbafjärdingen "hart vid siukastuguna näst ther midhen fore, och haffner gården 14 alnar i längden och 10 alnar i bredden".

I efterföljande uppsats är meningen att redogöra för Helgeandshuset och S:t Görans hospital, egendomar som de ägt, personer som skött deras ekonomi, etc. Jag börjar därvid med

Helgeandshuset.

I sitt stora arbete Helgeandsholmen och Norrström har förste arkivarien i Riksarkivet, fil. dr L.M. Båath, även sysslat med detta